

<https://doi.org/10.62837/2025.4.321>

ŞƏHLA MUSTAFA QIZI İBRAHİMOVA

BDU-nun Qazax filialının

Dil, ədəbiyyat və onların tədrisi metodikası kafedrasının
baş müəllimi, shahlaibrahimova1965@gmail.com

SANURƏ SAHİB QIZI SƏMƏDOVA

BDU-nun Qazax filialının

Dil, ədəbiyyat və onların tədrisi metodikası kafedrasının
müəllimi, samadovasanura@gmail.com

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ SİNONİMLƏRİN LEKSİK- SEMANTİK TƏHLİLİ

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərində sinonimiya hadisəsi leksik-semantik baxımdan müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Fərqli dil ailələrinə mənsub olan bu iki dilin sinonim sistemləri struktur, mənşə və üslubi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənsə də, funksional baxımdan oxşar cəhətlərə malikdir. Məqalədə sinonimlərin tam, yarı və üslubi növləri müəyyən edilir, onların yaranma yolları – alınma sözlər, metaforalar, terminoloji dəyişikliklər və ədəbi təsir vasitəsilə formalaşması izah edilir. Azərbaycan dilində ərəb, fars və türk mənşəli sinonimlər geniş yer tutur, ingilis dilində isə latın, fransız və german mənşəli sözlər sinonimiya sistemini zənginləşdirir. Hər iki dildə sinonimlər danışq və yazılı üslublarda məna dəqiqliyi, emosional çalar və üslubi seçim baxımından mühüm rol oynayır. Sinonimlər dilin üslubi zənginliyini artırmaq, ifadə imkanlarını genişləndirmək üçün geniş istifadə olunur. Məqalədə həmçinin sinonimlərin dil öyrənmə prosesində rolu və tədris baxımından əhəmiyyəti qeyd olunur. Müqayisəli təhlil göstərir ki, sinonimlər nitqin çevikliyini, leksik zənginliyi və ifadə imkanlarını artıran əsas vasitələrdəndir. Məqalənin nəticələri tətbiqi dilçilik, tərcümə və tədris sahələri üçün nəzəri və praktik baxımdan əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: sinonim, leksik-semantik təhlil, üslubilik, sinonim sırası, funksional fərqlər, dil müqayisəsi.

GİRİŞ. Sinonimlər dilin ifadə imkanlarını zənginləşdirən, danışq və yazılı nitqin rəngarəngliyini təmin edən mühüm leksik vahidlərdir. Eyni və ya çox yaxın mənanı ifadə edən, lakin fonetik və ya struktur baxımından fərqli olan sözlər sinonim adlanır. “Sinonim qrammatik vahidlərin (ümumiyyətlə sinonimlərin) əsasını, nüvəsini qeyd etdiyimiz iki cəhət-məna uyğunluğu, məna, yaxud üslubi fərqin olması təşkil edir. Bu cəhətlər bütün vəziyyətlərdə (hətta deyərdik ki, bütün dillərdə) dialektik vəhdətdədir və bunların birinin nəzərə alınmaması ümumiyyətlə sinonimlik anlayışının təhrifinə və ziddiyyətli izah olunmasına səbəb ola bilər” [3, s. 8].

Sinonimlər uzun müddətdir ki, dilçilik elminin əsas tədqiqat obyektlərindən biri kimi diqqət mərkəzində olmuşdur və bu sahədə zəngin elmi irs formalaşmışdır. Azərbaycan dilçiliyində T. Əfəndiyeva, B. Abdullayev, S. Cəfərov kimi alimlərin araşdırmalarında sinonimiya məsələsi geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Avropa dilçiliyində Ş. Balli, D. Layonz; rus dilçiliyində isə V. İ. Koduxov, A. İ. Yefimov, D. N. Şmelyev və N. L. Yevgenyeva kimi tədqiqatçıların əsərlərində sinonimlər müxtəlif aspektlərdən – leksik-semantik, funksional və üslubi baxımdan araşdırılmışdır. Bu tədqiqatlarda sinonimlərin dilin digər leksik vahidləri ilə münasibəti, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, eyni zamanda üslubdaxili və kontekstual funksiyaları ətraflı şəkildə izah edilmişdir.

Hər bir dilin sinonim sistemi onun tarixi inkişafı, leksik-mənşə müxtəlifliyi və üslubi özəllikləri ilə formalaşır. Azərbaycan dili türk dillərinin oğuz qrupuna, ingilis dili isə german dillərinin qərb qoluna aiddir. Bu iki dil arasında quruluş, söz ehtiyatı və semantik baxımdan ciddi fərqlər mövcuddur. Buna baxmayaraq, sinonimlərin funksiyası, yaranma prinsipləri və istifadəsi baxımından ümumi cəhətlər də mövcuddur ki, bu məqalədə də həmin ümumi və fərqli cəhətlər araşdırılır.

Hər iki dildə sinonimlər aşağıdakı meyarlara görə təsnif edilir:

Mütləq sinonimlər: Mənaca və istifadədə bir-birini tam əvəz edə bilən sözlərdir. Məsələn: Azərbaycan dilində: *cəsarət* – *igidlik*; ingilis dilində: *purchase* – *buy*.

Nisbi sinonimlər: Mənaları yaxın olsa da, kontekstdən asılı olaraq fərqli çalarlar ifadə edir. Azərbaycan dilində: *qorxu* – *hürkəkli*; ingilis dilində: *quick* – *swift*.

Üslubi sinonimlər: Mənaca eyni olan, lakin müxtəlif üslublarda işlənən, işlədilmə tezliyinə görə, ekspressiv çalarına görə və s. fərqlənən sinonimlər [1, s.476]. Əsas fərq semantik deyil, üslub baxımındandır. Məsələn, Azərbaycan dilində: *ölmək* – *vəfat etmək*; *vurulmaq* – *eşqə giriftar olmaq*; ingilis dilində: *child* – *kid*. G.Bayramova qeyd edir ki, üslubi sinonimiyanın formalaşmasında metaforalar, evfemizmlər, arxaik sözlər, dialektizmlər mühüm rol oynayır [2, s.18].

Azərbaycan dilində sinonimlər sistemi xalq danışığı, bədii ədəbiyyat və terminologiyada fərqli şəkildə təzahür edir.

Azərbaycan leksikasında türk, ərəb, fars və rus mənşəli sözlər sinonimlik yarada bilər: Məsələn, *qəhrəman* (ərəb) – *igid* (Azərbay.); *kənar* (ərəb) – *qıraq* (Azərbay.).

Azərbaycan dilində bəzi hallarda 3 və daha çox söz sinonim sıraya daxil ola bilər: Məsələn, *böyük* – *iri* – *nəhəng* – *ulu*; *təbii* – *əsil* – *həqiqi* – *gerçək* və s. İngilis dilində isə bu sıranı daha da artırmaq olar: *beautiful* – *pretty* – *lovely* – *attractive* – *gorgeous* – *alluring* – *appealing*; *crooked* – *bent* – *twisted* – *curved* – *hooked* – *zigzag*.

İngilis dilində sinonimlər əsasən müxtəlif mənşəli sözlərdən ibarətdir. Norman fəthindən sonra ingilis dili fransız və latın mənşəli sözlərlə zənginləşdi: Məsələn, *ask* (Germanic) – *inquire* (French/Latin).

İngilis dilində sinonimlər çox vaxt üslubi fərqlə seçilir: *begin* (sadə) – *commence* (rəsmi) – *initiate* (elmi).

Sinonimiya təkcə ayrıca sözlər arasında deyil, həm də frazeoloji vahidlər səviyyəsində müşahidə olunur. Məsələn, Azərbaycan dilində “*dilə gəlmək*” və “*razılaşmaq*” ifadələri eyni funksiyanı yerinə yetirə bilər, lakin biri idiomatik, digəri isə neytral leksik vahiddir. İngilis dilində “*kick the bucket*” və “*to die*” eyni mənanı versə də, birincisi qeyri-rəsmi və ifadəli dildə işlədilir, ikincisi isə neytral xarakter daşıyır. Frazeoloji sinonimlərin istifadəsi danışq nitqini daha təsirli və emosional edir. Bu növ sinonimlər kontekstdən asılı olaraq yumor, ironiya və ya metaforik dərinlik qazandıra bilər. Buna görə də həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində frazeoloji sinonimlərin düzgün işlədilməsi yalnız dil bacarığı deyil, həm də sosiolingvistik təcrübə tələb edir. Sinonimlər sadəcə eyni məna deyil, müxtəlif emosional və üslubi çalarlar daşıyır: Azərbaycan dili: *qəzəb* – *hirsələnmək* – *dəliləşmək*; ingilis dili: *angry* – *furious* – *enraged*. Bu çalarlar poetik nitqdə obrazlılığı, publisistik və rəsmi üslubda isə dəqiqliyi təmin edir.

Ümumiyyətlə, sinonimlər dildə söz ehtiyatını artırır, nitqin çevikliyini təmin edir, üslubi fərqləri ayırd etməyə kömək edir.

Azərbaycan və ingilis dillərində sinonimlərin sistemli şəkildə müqayisəsi göstərir ki, bu dillərdə sinonim anlayışına yanaşmalar əsasən struktur və mənşə baxımından fərqlənir. Azərbaycan dilində sinonimlər çox vaxt üslubi rəngə malik olur və daha çox milli-mədəni xüsusiyyətləri əks etdirir. Məsələn, “*əkinçi*” və “*çoban*” kimi sözlərin sinonimləri yalnız semantik deyil, həm də milli kontekstdə fərqli dəyərləndirilə bilər. İngilis dilində isə sinonimlər çox vaxt funksional və üslubi səviyyələrdə ayırd edilir. “*Big*”, “*large*”, “*huge*”, “*vast*”, “*enormous*” sözləri eyni kökdən gəlməsələr də, semantik sahədə bir-birinə yaxın mənalar ifadə edir, lakin müxtəlif kontekstlərdə istifadə olunur.

Sinonim sıralar hər iki dildə leksik təbəqələşməyə səbəb olur. Azərbaycan dilində “*qorxu*” leksik-semantik sahəsində “*vahimə*”, “*xof*”, “*tələş*”, “*ürəkgetmə*” kimi sözlər sinonim kimi çıxış edir. İngilis dilində isə “*fear*”, “*terror*”, “*anxiety*”, “*panic*” sözləri eyni semantik sahəyə aiddir. Bu sözlər arasında mənaca fərqlər mövcud olsa da, müəyyən kontekstdə bir-birini əvəz edə bilirlər. Burada həm mənaca yaxınlıq, həm də stilistik uyğunluq əsas rol oynayır.

Sinonimlərin leksik-semantik təhlilində yalnız struktur və üslubi fərqlərlə kifayətlənməməlidir. Hər bir sinonim sırasının arxasında həmin dilə və cəmiyyətə xas olan kulturoloji kodlar durur. Azərbaycan dilində “*yol*” və “*karvan*” sözləri eyni mənalı və ya oxşar mənalı sözlər kimi təqdim oluna bilər, lakin “*karvan*” sözü təkcə hərəkət anlamı daşımır, eyni zamanda qədim ticarət yolları, Orta Şərq mədəniyyəti və köçərlik ənənələri ilə bağlı kulturoloji assosiasiyalar yaradır. İngilis dilində isə məsələn, “*home*” və “*house*” sözləri sinonim kimi qəbul olunsada, “*home*” daha çox emosional, ailəyə bağlı, mədəni dəyərlərlə yüklənmiş anlayışdır, “*house*” isə yalnız

fiziki bina anlayışını əhatə edir. Bu kimi nümunələr göstərir ki, sinonimlərin qavranılması və istifadəsi yalnız lüğəvi deyil, həm də mədəni bilik və kontekstə bağlıdır. Beləliklə, sinonimlərin öyrənilməsi eyni zamanda mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarıqlarının inkişafına da xidmət edir.

Hər iki dildə terminoloji sahədə sinonimlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İngilis dilində elmi və texniki terminlərdə sinonimlər çox vaxt müxtəlif mənşəli olur: məsələn, “*doctor*” və “*physician*”; “*car*” və “*automobile*” kimi. Azərbaycan dilində də “*müəllim*” və “*pedoqoq*”, “*rəssam*” və “*boyaçı*” kimi sözlər həm xalq danışığında, həm də elmi dildə fərqli tezliklə işlənir. Tərcümə zamanı bu sinonimlər arasında düzgün seçim etmək lüğəvi bilikdən əlavə, kontekstə uyğun dil hissiyatı tələb edir.

Hər iki dildə sinonimlərin öyrədilməsi, xüsusən də ikinci dil kimi öyrənilmələr üçün çox mühüm rol oynayır. Dilin üslubi çalarlarını, emosional ifadə vasitələrini və leksik zənginliyini mənimsəmək üçün sinonimlərin mənaca və kontekstə görə fərqləndirilməsi vacibdir. İngilis dili öyrənən azərbaycanlı tələbələr üçün “*happy*”, “*glad*”, “*pleased*”, “*joyful*” sözlərinin arasındakı üslubi fərqlər bəzən anlaşılmaz olur. Eyni hal ingilis dilli öyrənilmələr üçün “*sevincli*”, “*xoşbəxt*”, “*bəxtiyar*” sözlərində müşahidə olunur.

NƏTİCƏ

Azərbaycan və ingilis dillərində sinonimiya dilin semantik və funksional zənginliyini formalaşdıran əsas leksik hadisələrdən biridir. Hər iki dildə sinonimlər dilin tarixi inkişafı, alınma sözlərin təsiri və üslubi tələblərlə əlaqədar fərqli cəhətlərə malikdir. Bu məqalədə aparılan müqayisəli təhlil göstərdi ki, sinonimlərin funksiyası kontekstdən və məqsəddən asılı olaraq dəyişir. Tədqiqat nəticələri dilçilik, tədris və tərcümə sahələrində əhəmiyyətli tətbiqi imkanları yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, 2020.
2. Bayramova G. Şəkil və mənaca söz qrupları (italyan və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında). fil.ü.f.d. disser.. avtoreferatı. Bakı, 2016, 24 s.
3. Məmmədov İ. Azərbaycan dilində qrammatik sinonimlik. Bakı, 1985.

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF SYNONYMS IN THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract

This article presents a comparative lexical-semantic analysis of synonymy in the Azerbaijani and English languages. Although these two languages belong to different language families, their systems of synonymy differ in structure, origin, and stylistic features, yet they share functional similarities. The article identifies complete, partial, and stylistic synonyms, explaining their formation through borrowed words, metaphors, terminological changes, and literary influence.

Azerbaijani includes many synonyms of Arabic, Persian, and Turkic origin, while English synonymy is enriched with Latin, French, and Germanic words. In both languages, synonyms play a significant role in achieving semantic precision, emotional nuance, and stylistic variety in both spoken and written discourse. Synonyms are widely used to enhance stylistic richness and expressive capacity. The article also emphasizes the importance of synonyms in language learning and teaching. The comparative analysis concludes that synonyms are essential tools for improving speech flexibility, lexical diversity, and expressive potential. The results are valuable for applied linguistics, translation, and language education from both theoretical and practical perspectives.

Keywords: synonym, lexical-semantic analysis, stylistics, synonymic row, functional differences, language comparison.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СИНОНИМОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В данной статье проводится сравнительный лексико-семантический анализ синонимии в азербайджанском и английском языках. Несмотря на принадлежность этих языков к разным языковым семьям, их системы синонимии различаются по структуре, происхождению и стилистическим особенностям, но имеют функциональные сходства. В статье рассматриваются полные, частичные и стилистические синонимы, объясняется их формирование через заимствованные слова, метафоры, терминологические изменения и литературное влияние. В азербайджанском языке преобладают синонимы арабского, персидского и тюркского происхождения, в то время как английская синонимия обогащена латинскими, французскими и германскими словами. В обоих языках синонимы играют важную роль в обеспечении точности смысла, эмоциональной окраски и стилистического разнообразия в устной и письменной речи. Синонимы активно используются для увеличения выразительности и стилистического богатства. Также подчеркивается их значение в процессе изучения языка и преподавания. Сравнительный анализ показывает, что синонимы являются важным средством повышения гибкости речи, лексического разнообразия и выразительных возможностей. Полученные результаты важны как с теоретической, так и с практической точки зрения для прикладной лингвистики, перевода и преподавания языков.

Ключевые слова: синоним, лексико-семантический анализ, стилистика, синонимический ряд, функциональные различия, сравнение языков.

Rəyçi: Fil.ü.f.d. Dilavər Mirzəyeva